

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

**Omslag, bulletin van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het
Scaliger Instituut / 2007 - no 3**

Cazes, Hélène; Mols, Luitgard; Scheper, C.H.; Westerman, J.; Schmidtke, Sabine; Adang, Camilla; ... ; Warnar, Geert

Citation

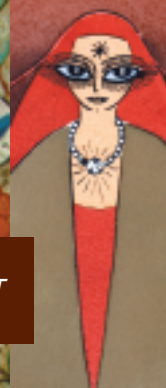
Cazes, H., Mols, L., Scheper, C. H., Westerman, J., Schmidtke, S., Adang, C., ... Scheepsma, W. (2007). Omslag, bulletin van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut / 2007 - no 3. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/60455>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License:

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/60455>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

In dit nummer

Friends forever » 1

Oosterse boekbanden in
de Leidse collecties » 3

Een zeldzaam vogelvluchtoverzicht » 5

Islamic Rational Theology in
the Collections of Leiden University
Library » 6

Prijsboeken van Latijnse scholen » 8

Tentoonstellingen in teken van
Leiden Boekenstad 2008 » 9

Pas verschenen: *Das Max Weisweiler-
Archiv der Universitätsbibliothek Leiden
en Catalogue of Malay and Minangkabau
Manuscripts Vol. 2* » 10

Rijk Smitskamp schenkt archief van
'Het Oosters Antiquarium' aan
UB Leiden » 11

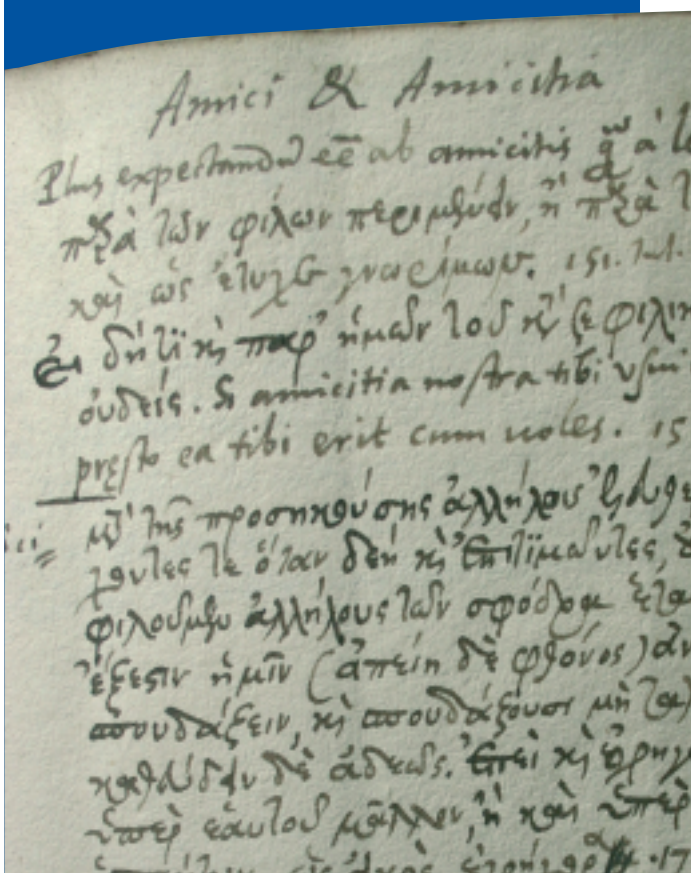
Van de oplettende lezer:
Een bescheiden auteur:
Frans Vervoort O.F.M. » 12

Friends forever

Hélène Cazes, (University of Victoria, Brill Fellow
at the Scaliger Institute September-December 2007)

Humanistic fashions and trends

Dutch bookshops currently sell children albums where they collect inscriptions from significant adults, who painstakingly write down poems that could guide and sustain their young friends. A literary critic in possession of his mind would not venture into such collections for new literary materials! But, before the genre was conquered by women – which was, until recently, the most certain way of ensuring the depreciation of an area – and, subsequently, by children, the common present practice finds its roots in a humanistic custom, especially adopted in Germany and in the Low Countries, at the end of the sixteenth century. The University of Leiden, because of its preeminence and its status, has thus been the theatre for the exchange of thousands of poems, drawings, watercolors, biblical quotations and mottos (more than 193 Alba between 1575 and 1620) where students, scholars, physicians, clerks, ambassadors, political figures represented themselves and their social networks.

A Lion and the hand holding a Heart as a 'Symbolum Amicitiae'. Album of Rolandus de Weert. It is made either by Buchardius Lucanus Marpugensis (Feb 1594) or by David Ludovicus Feige (July 1594) in Marburg. [Lkd 1077, f 160v].

motto, *Hurry slowly*, a Latin verse, *When God helps, nothing to fear / When He does not, nothing will do* and his name ‘in proof of a friendship and benevolence’ –, Bonaventura Vulcanius can be seen as a hero of this album culture. He bequeathed all his working papers to the University Library, amongst which the manuscript Scal. 60a bears two testimonies to his contributions to *Alba*: some ten pages are draft versions for poems to be dedicated to illustrious friends, such as Janus Dousa, Justus Lipsius, Petrus Bertius. Also, the Greek Professor has been collecting, for a long time as can be seen by the later adjunction, in different ink and writing, apt quotations for friendship: under the title *Amicitia*, he wrote down in this intimate resource book, proverbs in Latin and Greek, an excerpt of the 32nd letter of Julianus Apostates, a sentence from the treatise on *Brotherly Love* by Plutarch. Combining well-known references (Plutarch and the proverbs), with a very obscure one (Julianus), he was then sure of having at his disposal a clever quotation for every occasion!

Eternal friendship between mortal friends

These public declarations establish, in a war-stricken Europe, a cosmopolite kingdom of peace and harmony: humanists in their letters and debates can be harsh polemicists; they are always mild and conciliatory in the *Alba*. And the respect for books between scholars is then such that the inscriptions are supposedly immortal: friendship seems a door to peace and immortality.

Emblem of Vera Amicitia

The emblem of *Vera Amicitia* perfectly illustrates this humanist dream: drawn in 1594 for Rolandus De Weert, then a student in Leiden leaving for his tour, by his fellow student and roommate David Ludovicus Feige, it represents the friendship in which they believe and summarizes an abundant literature of emblems touching friendship. As passionate as romantic love is at the present day for us, friendship holds the key to one's heart and triumphs of death, which is shown by the crane and the key on the foreground. Given by Heaven (the hand comes from a cloud), it transcends human feelings (the flaming heart) and cannot be broken (the chain linking the hands); it tames the wilderness of temperament (the lion, domesticated, wears a dog collar), without breaking the courage. The Latin inscription spells it out:

See the picture of friendship: linked together
By a hand sent from Heaven, are the two souls.
The divine flame cleanses the only and only heart,
Immense as the picture describes it. The lion
protects the chain even more securely,
as the wild beast is tamed.
Nothing can break it, except death.

Long life to these immortal friends, and to their descendants who now host their visitors at the Scaliger Institute!

Oosterse boekbanden in de Leidse collecties

Luit Mols, met dank aan restauratrice Karin Scheper

Islamitische kunstnijverheid is ruim vertegenwoordigd in de Bijzondere Collecties van de Leidse UB. Kijk alleen maar naar de prachtig versierde leren boekbanden van Arabische, Perzische en Turkse manuscripten en je oog wordt getroffen door complexe geometrische motieven en arabesken. Soortgelijke versieringen vind je ook op islamitisch metaalwerk, tapijten en in gesneden en ingelegd hout. Hoewel naar deze drie laatste kunstvormen veel onderzoek is gedaan, hebben oosterse boekbanden tot op heden niet de aandacht van kunsthistorici gekregen die ze verdienen. Een goede reden om de boekbanden van twee vroege oosterse collecties, die van Scaliger (opgenomen in 1609) en Golius (bijeengebracht tussen 1622 en 1629 en afkomstig uit Marokko, Aleppo en Istanbul), te inventariseren en stil te staan bij hun bijzonderheden.

De twee collecties bestaan uit zo'n 300 gebonden werken, waarvan ongeveer de helft nog is gevat in een oosterse boekband. De andere helft is op een zeker moment vernieuwd en voorzien van een nieuwe, westerse, band. Drie karakteristieke verraden meteen dat de band van oosterse makelij is: de aanwezigheid van een envelopvormige flap, de goede ‘pasvorm’ van de band rondom het tekstblok, en een rechte rug. De flap is het meest afwijkende kenmerk (zie hieronder). Deze heeft een envelopvormig uiteinde en is verbonden aan de achterzijde (het achterplat). Vanaf daar wikkelt deze zich om de frontsede van het manuscript heen waarna het uiteinde onder het voorplat wordt

De karakteristieke envelopvormige flap rust hier op het voorplat. Hetzelfde centrale geometrische ornament versiert zowel de flap als het plat. [Or. 127]

De maker van deze Egyptische of Syrische band uit 1475 streefde naar een scherp contrast tussen de gouden gestempelde ovaal en de bruine leren achtergrond. [Or. 45]

geplaatst. Hierdoor zijn alle lange zijdes van manuscripten beschermd tegen stof en andere kwalijke invloeden van buitenaf. Slechts sporadisch treffen we dit type flap op westerse banden in de twee deelcollecties. Het ligt voor de hand dat de westerse binder dan een oosterse band wilde imiteren.

De andere in het oog springende kenmerken van een oosterse band zijn zoals gezegd de rechte rug (in tegenstelling tot ronde ruggen bij westerse banden) en de goede pasvorm. Anders dan westerse banden die boven het tekstblok uitsteken, zijn de afmetingen van oosterse banden nagenoeg gelijk aan het tekstblok dat ze beschermen waardoor er een compacte vorm ontstaat. Hierdoor zijn ze uitermate geschikt om rechtopstaand op een plank te worden bewaard. Maar uit afbeel-

Een slappe omslag versierd met gemarmerd papier. [Or. 175]

dingen van boekenplanken op middeleeuwse Arabische miniaturen blijkt dat dit ongebruikelijk was: boeken werden juist op hun platte zijdes (platten) gelegd en op elkaar gestapeld.

Wat betreft de versiering zijn er bij de oosterse boekbanden in de collecties van Scaliger en Golius drie types te onderscheiden: leren banden voorzien van gestempelde ornamenten, half-leren banden met over het algemeen weinig versiering en omslagen van dun gemarmerd papier. Het meest in het oog springende en luxueuze boekbandtype is de met stempels versierde leren band. Deze banden zijn gemaakt van dun leer dat is getrokken over een binnenwerk van geperste of gelijmde papieren vellen dat stevigheid aan de band geeft. De versiering van het leer werd daarna aangebracht met stempels. Bij vroegmiddeleeuwse Egyptische en Syrische modellen waren sterpatronen die de hele band vulden favoriet. Vanaf de tweede helft van de 15de eeuw werd de versiering plaatselijker en bestond deze uit een met ranken gevuld centraal medaillon of ovaal omgeven door vier hoekdecoraties (links). Een goedkoper alternatief voor deze leren banden was een variant waarin alleen de rug en een strookje op beide platranden met leer was bekleed maar waarbij de platten voor het grootste gedeelte bestonden uit papier, effen of gemarmerd, geplakt op karton. Ook zijn in de verzameling slappe gebruikersbanden van gemarmerd papier te vinden (onder). Hun precieze functie is nog onduidelijk: het gebrek aan stevigheid vermindert hun beschermende kwaliteit, wat de suggestie wekt dat ze bedoeld waren als

tijdelijke omslagen. Maar goedkoop of eenvoudig waren ze niet, gezien het gebruik van kostbaar gemarmerd papier.

Door de aanwezigheid van deze drie varianten geeft de collectie een dwarsdoorsnede van verschillende gradaties van luxe die het ambacht van boekbinden in het Midden-Oosten kenmerkte. Dit alles geeft een veel gevarieerder beeld van het ambacht dan wat meestal naar voren komt in de secundaire literatuur, waar vooral aandacht is voor de luxueuze prachtbanden.

Tot slot maakt deze collectie van boekbanden duidelijk dat in het boekbindersvak over het algemeen geen onderscheid werd gemaakt tussen manuscripten met een islamitische signatuur of een christelijke, tussen religieuze teksten of seculiere. Ongeacht hun inhoud gebruiken de binders dezelfde ornamenten. Zij waren hierin niet uniek: in zowel christelijke als islamitische gebouwen in het Midden-Oosten vind je dezelfde geometrische versieringen en arabesken uitgevoerd in een divers scala aan materialen. Natuurlijk zijn er ook in de collectie van Scaliger en Golius uitzonderingen op deze regel: op enkele oorspronkelijke banden van manuscripten met christelijke teksten zijn kruizen te vinden.

Als Scaliger fellow deed Luit Mols (1968) in januari en februari 2007 onderzoek naar oosterse boekbanden in de Leidse UB. Zij promoveerde in 2006 in Leiden op een proefschrift over islamitisch metaalwerk, na Arabisch te hebben gestudeerd in Leiden en Islamitische Kunst in Oxford. Zij is nu werkzaam als freelance onderzoeker, docent en adviseur op het gebied van islamitische kunst.

Een zeldzaam vogelvluchtoverzicht

Jeroen Westerman (Architectuurhistoricus)

Ooit was het Noord-Franse land bezaaid met grote abdijkerken. Sommige daarvan dateerden uit de tijd dat het christendom er nog definitief vaste voet aan de grond moest krijgen. Andere werden gesticht in de tijd van de elfde-eeuwse kerkhervorming. Tot deze laatste groep behoorde de abdij van Anchin in het middeleeuwse bisdom Atrecht. De stichters lieten zich voor de organisatie en de structuur van de inspireren door het grote Bourgondische klooster Cluny, gesticht in 1079 door enkele edellieden. In 1123 werd Anchin rechtstreeks onder het gezag van de paus gesteld en groeide uit tot een zeer welvarend klooster met vele bezittingen. Het kloostercomplex werd in de loop van de Middeleeuwen steeds verder uitgebreid. In 1790 werd de abdij door de Franse revolutionairen gesloten.

Van de belangrijke middeleeuwse abdijcomplexen in Noord-Frankrijk is er geen enkele goed bewaard. Dat geldt eigenlijk überhaupt voor de middeleeuwse kerken in dit gebied. Bijna allemaal werden ze verwoest in een van de vele oorlogen die dit deel van Europa de afgelopen vijfhonderd jaar hebben geteisterd. In het beste geval resten er nog enkele schamele ruïnes. Bij gebrek aan het eigen bronnenmateriaal (de historische gebouwen) is de architectuurhistoricus dan ook aangewezen op schriftelijke stukken en beeldmateriaal om zich een beeld te vormen van de middeleeuwse architectuur in deze destijds zo welvarende streek, die Nederlanders op weg naar het zuiden nu vooral associëren met armoedige steden en verouderde industrieën.

Van klooster tot landbouwschool

Ook van de eertijds zo rijke en machtige abdij van Anchin is ter plekke nauwelijks iets bewaard. De abdij lag net ten zuiden van de rivier de Scarpe tussen de Noord-Franse steden Valenciennes en Douai. Op de plaats van het kloostercomplex bevindt zich nu een landbouwschool in nieuwe gebouwen. Van de oude abdij is zo goed als niets meer over: alleen twee entree paviljoens uit 1757 herinneren nog aan de glorierijke abdij die hier ooit stond. Het gehele abdijcomplex werd in 1792, kort na de sluiting, gesloopt. Een deel van de archieven bleef bewaard, evenals enkele oude kaarten, tekeningen en plattegronden die samen een zeer schetsmatig beeld van het oude abdijcomplex geven. De fraaiste afbeelding van de kerk is te vinden op het veel-luik van schilder Jean Bellegambe (1470-1534) dat ooit het hoofdaltaar van de abdij bekroonde en nu in het *Musée de la Chartreuse* in Douai staat. Al deze bronnen wijzen op het religieuze, politieke, economische en culturele belang van de abdij.

Een uniek document van onschatbare waarde

De meest waardevolle bron voor onze kennis van het abdijcomplex is dan nog niet genoemd: het is een tekening uit de collectie Bodel Nijenhuis (signatuur COLLBN P 94 N 190) die bewaard wordt in de Leidse Universiteitsbibliotheek (zie afbeelding). Het is een gewassen pentekening op perkament van een zekere Carpentier en toont een vogelvluchtzicht van het gehele abdijcomplex. Vergelijking met andere bronnen, waaronder enkele oude kaarten en plattegronden, wijst uit dat de tekening tussen 1600 en 1650 gemaakt moet zijn. De tekening dateert van vóór enkele grotere nieuwbouwprojecten binnen het abdijcomplex die in de late 17de en de 18de eeuw gerealiseerd werden. Daarmee geeft de tekening

Plattegrond van het Abdijcomplex van Anchin [COLLBN P 94 N 190].

een goed beeld van een groot kloostercomplex, dat in de loop van de Middeleeuwen tot stand kwam. Zijn dergelijke tekeningen op zichzelf al uiterst zeldzaam, in het geval van Anchin, waar alle abdijgebouwen verdwenen zijn, is het een bron van onschatbare waarde.

De plattegrond als verhaal

vogelvluchttekening laat mooi zien hoe het abdijcomplex uit verschillende zones was opgebouwd. De tekening biedt een zicht vanuit het westen, zodat het noorden links en het zuiden rechts is. Het religieuze centrum van de abdij werd gevormd door de abdijkerk Sint-Salvator (A, ingetekend op de kaart) met aan de noordzijde de grote pandhof (B). De indrukwekkende abdijkerk behoorde met een lengte van 103 meter tot de grootste kerken van Noord-Frankrijk. De kerk kwam in verschillende fases tot stand in de periode 1182-1250. Vier torens, waarvan er twee het imposante westwerk bekronen, domineren het silhouet van de abdij. Rond de grote pandhof (B) met in het centrum een put bevonden zich de gebouwen van de monniken: de oude eetzaal, het scriptorium (schrijfatelier), de kapittelzaal en de sacristie op de begane grond, de slaapzalen, later individuele cellen, op de verdieping. Anchin had een belangwekkend scriptorium waarvan belangrijke handschriften bewaard zijn in de *Bibliothèque municipale* van Douai.

Ten oosten van de grote pandhof lag de kleine pandhof. In de westgalerij hiervan was begin 16de eeuw een nieuwe eetzaal gebouwd. Tussen de kleine pandhof en het koor van de abdijkerk lag een tweede kerk, de Onze-Lieve-Vrouwekerk, uit het begin van de 13de eeuw. Uit hygiënische overwegingen was de verpleegafdeling ondergebracht in een vrijstaand gebouw achter de kleine pandhof, aan de noordoostzijde van het complex.

Het wereldlijke machtscentrum van de abdij lag in het midden, rond het centrale binnenhof: in het abtspaleis (D) resideerde het hoofd van de kloostergemeenschap, de abt. Deze residentie was door een galerij met de kerk verbonden en grensde aan de zuidkant aan het gastenverblijf. Links naast de ingang van de kerk – tegen de westvleugel van de grote pandhof (B) lagen de vertrekken van de officialen (C), die in naam van de abt belast waren met de rechtspraak. Het vrijstaande gebouw aan de oostzijde van het centrale binnenhof was waarschijnlijk van de prior, de belangrijkste functionaris van de abdij na de abt.

Aan de noord- en westzijde bevond zich het economische hart van de abdij: hier bevonden zich de stallen voor paarden en het vee (runderen en schapen), de smidse, schuren en bijgebouwen.

De tekening van Carpentier geeft een prachtig beeld van het abdijcomplex als complete nederzetting, waarin vele functies verenigd zijn. Een groot klooster als Anchin met zijn vele bezittingen was in zekere zin de hoofdestigting van een middeleeuwse multinational met vele filialen (kloosters, boerderijen, landerijen), soms op grote afstand. Om een idee te krijgen hoe deze ooit zo welvarende middeleeuwse abdij er uit zag, moet men anno 2007 niet meer in Noord-Frankrijk, maar in Leiden zijn.

Islamic Rational Theology in the Collections of Leiden University Library

The 'Supplements' of the Zaydī Imām al-Nāṣiq bi-l-ḥaqq (d. 1033) to the theological Summa of Abū Alī Ibn Khallād (fl. second half of 10th century)

Sabine Schmidtke (Professor of Islamic Studies, Free University Berlin) & Camilla Adang (Senior Lecturer in Islamic Studies, Tel Aviv University), Scaliger Fellows Summer 2007

The Mu'tazila was a school of Islamic theology and one of the important currents of Islamic thought. Mu'tazilīs stressed the primacy of reason and free will (as opposed to predestination) and developed a rational approach to the nature of the world, God, man and phenomena such as revelation and divine law. In their ethics, Mu'tazilīs maintained that good and evil can be known solely through human reason.

The Mu'tazila had its beginnings in the eighth century and its classical period of development stretched from the latter part of the ninth until the middle of the 11th century CE. While it briefly enjoyed the status of an official theology under the Abbasid caliphs in the 9th century, the Mu'tazila soon fell out of favour in Sunnī Islam and had largely disappeared by the fourteenth century. Its impact, however, continued to be felt in two groups: Shī'ī Islam and, to some extent, Karaite Judaism. Within Shī'ism in particular, the influence of the Mu'tazila continued through the centuries and can be felt even today.

Mu'tazilī Manuscripts around the World

Mu'tazilī manuscripts have survived largely in two places: In public and private manuscript collections in Yemen, and in the Firkovitch collection housed in the Russian National Library in St. Petersburg. Yemen has been an important source of Mu'tazilī manuscripts due to the Zaydī branch of Shī'ism which established itself there. The Zaydīs adopted Mu'tazilism as the basis of their theology, and while they developed their own theological literature (which often contains quotations from earlier tracts), primary Mu'tazilī works were also copied. Leiden University Library possesses a very rich collection of Zaydī manuscripts of Yemeni provenance, most of which were part of the collection of Amīn b. Ḥasan al-Madanī (d. 1898) and were acquired in 1883.

The manuscripts of the Firkovitch collection were collected by the Polish Karaite Abraham Firkovitch (d. 1874) during his travels in the Middle East. Firkovitch purchased manuscripts in Aleppo, Damascus and Jerusalem, and evidently also received a consignment of manuscripts from Iraq. His major source, however, was the manuscript store-room (genizah) of the Karaite synagogue in Cairo. The manuscripts that Firkovitch collected in the Middle East

(the so-called Second Firkovitch Collection) were sold to the Czarist Imperial Library in 1876. The collection contains thousands of texts in Arabic (mostly in Hebrew characters, but also a good number in Arabic characters) and opens a window onto the rich Jewish culture of the medieval Middle East in general, and the tenth and eleventh-century Karaite communities of Jerusalem and Egypt in particular. The Mu'tazilī manuscripts found in the Firkovitch collection include both Karaite works and copies of Muslim works which were kept in Karaite libraries.

The Leiden Manuscript

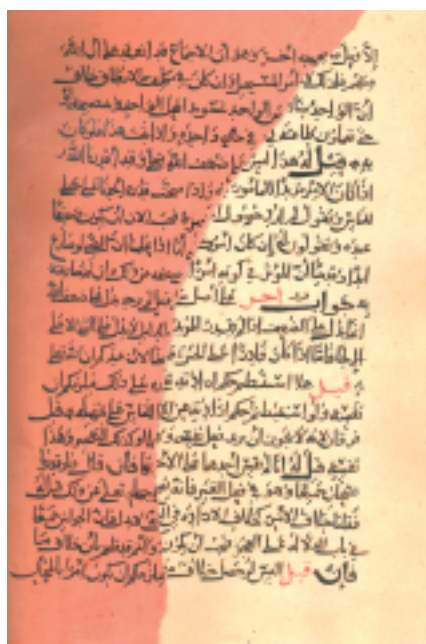
So far, only very few Mu'tazilī texts have come to light which predate the 11th century. One important text of an earlier Mu'tazilī author, Abū 'Alī Ibn Khallād (fl. second half of the 10th century), which again was also widely read among Karaite Mu'tazilīs, has reached us embedded in a later Mu'tazilī supercommentary, viz. the *Kitāb Ziyādāt Sharḥ al-uṣūl*, or 'Supplements to the Commentary on the Roots of Religion' by the Zaydī Imām al-Nāfiq bi-l-ḥaqq (d. 1033) in the recension of his student Muḥammad b. Aḥmad b. Maḥdī al-Ḥasanī, or more likely one of the latter's students. The text of the 'Supplements' is completely extant in what seems to be a unique manuscript, owned by Leiden University Library (Or 2949 = Arab 2307). The manuscript, which is undated, is written on red and white paper in black ink with some red. It has various ownership statements on the title page, and f. 149 is heavily damaged: more than half of the leaf is torn off from top to bottom (see illustrations). The manuscript is of Yemeni origin and was part of the collection of Amīn al-Madanī. It was copied by a later, unidentified scribe. The text is often corrupt, marred as it is by dittographies, lacunae etc. It is obvious that the scribe often did not properly grasp what he was writing. The present authors are currently preparing a critical edition of the *Ziyādāt*, together with an analysis of its structure in order to trace the earliest layer of the text, the *Kitāb al-Uṣūl* of Ibn Khallād.

The Mu'tazilite Manuscripts Project Group

The edition is part of a larger project, carried out the 'Mu'tazilite Manuscripts Project Group', which was co-founded by Sabine Schmidtke in 2003. Among the members of the Mu'tazilite Manuscripts Project Group are scholars not only from the West (Europe and the US), but also from Israel and the Islamic

Title page of manuscript *Kitāb Ziyādāt Sharḥ al-uṣūl*
[Or. 2949 (Arab. 2307), f 1a].

A half torn page in red and underlying
page in white of the manuscript
Kitāb Ziyādāt Sharḥ al-uṣūl
[Or. 2949 (Arab. 2307), f. 149-150].

world (Iran, Lebanon, Oman, Saudi Arabia, Yemen). It was formed with the purpose of collecting all hitherto unpublished Mu'tazilī manuscripts, of identifying these materials and of preparing critical editions, in order to set the scientific research of the Mu'tazilī movement on a broader basis. Among the most important achievements of the group that are already available in print mention should be made of *A Common Rationality. Mu'tazilism in Islam and Judaism*. Eds. Camilla Adang, Sabine Schmidtke & David Sklare. Würzburg: Ergon, 2007, and Wilferd Madelung & Sabine Schmidtke: *Rational Theology in Interfaith Communication. Abu l-Husayn al-Basri's Mu'tazilī Theology among the Karaites in the Fatimid Age*. Leiden: Brill, 2006. One of the most ambitious projects of the group is the preparation of *Handbook of Mu'tazilite Works and Manuscripts*

(General Editors: Gregor Schwarb, Sabine Schmidtke, David Sklare) which will be published in the series 'Handbuch der Orientalistik' (Leiden: Brill).

De inhoud van de prijsboeken weerspiegelt de aard van het geboden onderwijs. Het waren gewoonlijk tekstuittgaven van Latijnse en, in mindere mate, Griekse schrijvers. Vanaf eind 17de eeuw kwamen hiervoor met name de tekstedities *cum notis variorum* in aanmerking. Dit waren rijkelijk geannoteerde uitgaven, bezorgd door vooraanstaande filologen als de Burmanni en de Gronovii. Deze geleerde edities moesten mede bijdragen aan het academisch karakter van een promotie op de Latijnse schol. De voorkeur ging uit naar het Latijnse proza, in het bijzonder van historischrijvers als Curtius Rufus, Florus, Nepos en Velleius Paterculus. Tot in de negentiende eeuw bleef men op deze tijdloze en wetenschappelijk gewaardeerde *evergreens* teruggrijpen,

ook toen eigentijdse, goedkopere edities op de markt kwamen. Dit verklaart waarom een periode van meer dan een eeuw tussen datum van druk van het boek en het jaar van uitreiking als prijs bepaald geen uitzondering is.

Ook het boekformaat was van belang. Een boek in folio-formaat was op veel scholen de geëigende prijs voor een abiturient die naar de universiteit werd bevorderd. Boeken in quarto-formaat waren doorgaans bestemd voor leerlingen uit de voorlaatste klas. Alle overige prijswinnaars ontvingen hun boeken in octavo- of duodecimo-formaat. De inhoud van de folio-prijs hield dikwijls verband met de vervolgstudie, bijvoorbeeld twee volumineuze delen met de *Commentationes ad Pandectas* van de Leidse hoogleraar Romeins recht J. Voet (1647-1713) voor een a.s. rechtenstudent.

Bij de distributie van de minstens 45.000 prijsboeken die in de 18de eeuw op de Latijnse scholen zijn uitgereikt, heeft het Leidse uitgevers- en boekhandelshuis Luchtmans (1683-1848) een centrale rol gespeeld. Rectoren uit tal van steden bestelden bij Luchtmans de gewenste prijsboeken, zoals uit de bewaard gebleven klantenboeken blijkt. Een niet onbelangrijk gedeelte van de boeken kwam uit het fonds van Luchtmans zelf en de overige exemplaren kon Luchtmans verwerven op de vele boekenveilingen die in Leiden plaatsvonden.

Een eerste, voorlopige inventarisatie van prijsboeken in het bezit van de Universiteitsbibliotheek Leiden leverde 42 prijsboeken op, afkomstig van vijftien Latijnse scholen, veelal uit het gewest Holland. Het zijn merendeels tekst-edities van Griekse (6 x) en Romeinse auteurs (26 x) in octavo-formaat. De Latijnse school van Amsterdam is met twaalf exemplaren vertegenwoordigd en die van Leiden met tien; de overige scholen, zoals van Delft, Den Haag en Dordrecht, met 1 à 2 prijsboeken.

Bij veel exemplaren is de prijsopdracht op enig moment verwijderd. In dertien exemplaren is deze nog aanwezig en valt de uitreiking te dateren. Deze boeken werden uitgereikt in de periode 1665 (Leiden) tot 1830 (Den Haag). Hiertoe behoren drie exemplaren van de Latijnse school te Leiden die in respectievelijk in 1705, 1708 en 1709 waren uitgereikt aan Abraham Gronovius (1695-1775), de latere bibliothecaris van de Leidse academie. Verder is er het prijsboek (*Eunapius*, ed. J.Fr. Boissonade, Amsterdam 1822) dat de grote Graecus Carel Gabriël Cobet (1813-1889) in 1830 als Latijnse scholier te Den Haag ontving. In de *Bibliotheca Thysiana* bevindt zich tenslotte het vroegst bekende prijsboek van een stedelijke Latijnse school. Het is een uitgave van Horatius (ed. J. Dousa, Leiden 1597), in 1603 te Vlissingen uitgereikt aan Jodocus Busonius. De perkamenten band mist nog de bestempeling met het stadswapen; dat werd pas na 1620 gebruikelijk.

Prijsboeken zijn om boek- en onderwijshistorische redenen een boeiend fenomeen. Ze zijn in ieder geval de getuigen van een voorbijgeperiode in ons onderwijs, toen de besten van de klas gelauwerd werden en de 'zesjes-cultuur' nog niet bestond. De prijs is het bewijs!

Tentoonstellingen in teken van Leiden Boekenstad 2008

Kasper van Ommen (Coördinator Scaliger Instituut)

Van 22 februari t/m 1 juni 2008 zal in Stedelijk Museum De Lakenhal de tentoonstelling *Stad van boeken. Zeven eeuwen lezen in Leiden* te zien zijn. Voor deze expositie, die is georganiseerd in samenwerking met de Universiteit Leiden, zal Koninklijke Uitgeverij Brill nv optreden als hoofdsponsor.

Jori Zijlmans over *Stad van boeken.*

Zeven eeuwen lezen in Leiden

Dr. Jori Zijlmans, conservator in Museum de Lakenhal, legt uit: 'De idee om een tentoonstelling te maken rond het boek in Leiden werd al tien jaar gelden aangedragen door Prof. dr. Paul Hoftijzer, hoogleraar boekenwetenschap aan de Universiteit Leiden. Toen ik drie jaar geleden als conservator aantrad, werd mij gevraagd of ik bereid was op deze 'rijdende trein' te springen en de tentoonstelling verder uit te bouwen.'

E. Collier, *Vanitas*, 17de eeuw.

[Collectie Stedelijk Museum De Lakenhal Leiden].

In het voorjaar van 2008 zal de tentoonstelling *Stad van boeken* haar deuren openen. In deze tentoonstelling wordt aandacht gegeven aan de rijke geschiedenis van het boek in Leiden, vanaf de Middeleeuwen tot de dag van vandaag. In een aantal 'hoofdstukken' wordt de Leidse boekgeschiedenis aan het publiek getoond. Daarbij is bijzondere aandacht voor het lezen en productie. Naast boeken en handschriften zullen er ook twee drukpersen, vele schilderijen en prenten te zien zijn. Voor de tentoonstelling is de Universiteitsbibliotheek Leiden de grootste bruikleengever, maar ook verschillende buitenlandse bibliotheken lenen Museum De Lakenhal tijdelijk een paar bijzondere schatten uit zoals de

druk van de *Historie vanden Vier Heemskinderen* (Leiden, Jan Severs. 1508; afkomstig uit München, Bayerische Staats Bibliotheek) en een handschrift van Jan Phillipsz., het eerste compleet overgeleverde literaire handschrift uit Leiden (uit Berlijn). Ook wordt er ruim geput uit het eigen rijke bezit van De Lakenhal. 'We kunnen nu mooi enkele schilderijen combineren met handschriften en boeken zodat de geschiedenis weer opnieuw tot leven wordt gewekt. Verschillende schilderijen die gewoon 'op zaal' hangen worden in de tentoonstelling in een nieuwe opstelling als het ware in een nieuwe context geplaatst. Op drie verschillende locaties in de tentoonstelling wordt d.m.v. videoprojecties inzicht gegeven in de arbeid van het schrijven van middeleeuwse handschriften, maar ook hoe een drukkerij als Sijthoff werkte'.

'Deze tentoonstelling behelst een complexe organisatie voor het museum, juist omdat er zoveel objecten te zien zullen zijn. Eigenlijk hebben we nog niet eerder een dergelijke tentoonstelling rond het boek in huis gehad. Het valt in zekere zin te vergelijken met de tentoonstellingen van het werk van Rembrandt in 2006. Gelukkig werken we samen met verschillende bekwame wetenschappers zoals

Rode perkamenten boekband met een stempel voorstellende het zegel van de Universiteit Leiden en de woorden ACAD[emiae] LVGD[dunensis]. [692 B 25].

André Bouwman, Ed van der Vlist, Berry Dongelmans en Paul Hoftijzer en is de Universiteitsbibliotheek Leiden bereid allerlei expertise te leveren'.

De tentoonstelling beoogt toegankelijk te zijn voor een breed publiek waarbij ook vooral aan scholieren wordt gedacht. Zijlmans: 'De tentoonstelling eindigt met de nieuwste digitale ontwikkelingen en Internet; iets wat de jeugd toch moet aanspreken. De groepen scholieren kunnen dan vanaf dit herkenbare punt de tentoonstelling als het ware achteruit bekijken en naar de Middeleeuwen toe werken. De cirkel is dan mooi rond: ook in de Middeleeuwen was het schrijven van teksten een solistische bezigheid, net als het werken met de computer nu'.

Uitgeverij Brill zal bij de tentoonstelling *Stad van boeken. Zeven eeuwen lezen in Leiden* optreden als hoofdsponsor. In 2008 viert Brill namelijk haar 325-jarig bestaan als uitgever. De uitgeverij ontstond in 1683 in Leiden met de oprichting van een boekhandel en drukkerij door Jordaan Luchtmans. Zijn zoon en kleinzonen maakten de naam Luchtmans beroemd tot ver over de grenzen. In 1848 werd het bedrijf overgenomen en voortgezet onder de naam E.J. Brill. De geschiedenis van Brill sluit perfect aan bij het thema van de tentoonstelling.

Parallel aan de tentoonstelling in De Lakenhal zal in de Universiteitsbibliotheek Leiden een tentoonstelling te zien zijn over de verzamelaar Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis (1797-1872). Bodel Nijenhuis was de laatste telg van de familie Luchtmans en in die zin voorloper van de huidige uitgeverij van Brill. Bodel Nijenhuis legateerde zijn collectie van kartografisch materiaal (atlassen, kaarten), topografische prenten en tekeningen en portretten aan de Universiteit Leiden.

In dezelfde periode zal bij de Leidse uitgeverij Primavera Pers een boekje verschijnen met een boekhistorische wandeling door de binnenstad van Leiden, waarbij wordt halt gehouden bij historische en eigentijdse locaties die te maken hebben met de uitgeverij, boekhandel en bibliotheken van Leiden boekenstad.

Twée nieuwe publicaties UB Leiden

Deze catalogus *Das Max Weisweiler-Archiv der Universitätsbibliothek Leiden*, beschreven door Beate Wiesmüller, is de eerste beschrijving van het archief dat Max Weisweiler aanlegde van zijn onderzoek naar Oosterse boekbanden.

De publicatie *Catalogue of Malay and Minangkabau Manuscripts Vol. 2*, van de hand van E.P. Wieringa, omvat een beschrijving van Maleise, Minangkabause en Zuid-Sumatraanse manuscripten die de Universiteitsbibliotheek Leiden in 1896 verworven heeft uit de collectie van Dr. Herman Neubronner van der Tuuk (1824-1894).

Bestellen

Beide titels zijn uitgegeven in de reeks *Codices Manuscripti*, een reeks catalogi bij manuscripten gepubliceerd namens de Universiteitsbibliotheek Leiden.

De boeken zijn te koop bij de receptie van de Universiteitsbibliotheek Leiden voor resp. €15,- en €90,-. U kunt de boeken ook bestellen: Stuur een e-mail naar ub-finadm@library.leidenuniv.nl onder vermelding van de titel, uw naam en uw volledige adres.

Voor meer informatie over publicaties van de Universiteitsbibliotheek Leiden zie: www.bibliotheek.leidenuniv.nl

Rijk Smitskamp schenkt archief van 'Het Oosters Antiquarium' aan UB Leiden

Arnoud Vrolijk (conservator Oosterse Handschriften & Oude Drukken)

Afgelopen zomer schonk Rijk Smitskamp, eigenaar van de Leidse antiquarische boekhandel 'Het Oosters Antiquarium' (voorheen antiquariaat Brill), zijn zakelijk archief aan de Universiteitsbibliotheek Leiden. Het archief is ingeschreven onder de signaturen Or. 26.571-26.574.

De classicus Smitskamp begon zijn carrière in 1970 bij de antiquariaatsafdeling van de firma Brill, die toendertijd niet alleen een uitgeverij omvatte, maar ook een drukkerij en een boekhandel. Hij voerde het beheer over de markante 'winkel van Brill' aan de Nieuwe Rijn No. 2 tot aan 1992, toen Brill besloot zich uitsluitend op het uitgeven te richten en de drukkerij en de boekhandel af te stoten. Smitskamp zette het antiquariaat zelfstandig voort tot aan zijn pensioen in 2006.

Het historische pand met zijn talloze nauwe trappen, gangetjes en boekenstellingen diende als decor voor de film 'De Ontdekking van de Hemel' van Jeroen Krabbé naar het boek van Harry Mulisch.

Rijk Smitskamp was de laatste vertegenwoordiger van een oosterse boekhandelstraditie in Leiden sinds 1683. Met zijn internationaal erkende expertise op het gebied van de oosterse boekdrukkunst in Europa en zijn nauwe betrekkingen met oriëntalisten in binnen- en buitenland was Smitskamp ook een meer dan waardige vertegenwoordiger van deze eeuwenoude traditie. 'Het Oosters Antiquarium' was beroemd om zijn talrijke verkoopcatalogi van islamitische handschriften en oude drukken, stuk voor stuk pronkstukken van oosterse boekwetenschap. De boeken in kwestie werden vaak als complete collecties verkocht aan puissant rijke klanten in Maleisië of Saoedi-Arabië.

Bij Smitskamps afscheid bleek dat niemand de noodzakelijke kennis, de energie én het zakelijk inzicht bezat om het antiquariaat voort te zetten. Het afscheid werd omlijst door publicaties van bekende oriëntalisten en boekenverzamelaars als Léon Buskens en Jan Just Witkam, die niet alleen blij gaven van heimwee naar een voorbijgeperiode, maar ook van bezorgdheid over de teruglopende aandacht voor het geschreven erfgoed in de moderne oosterse studies.

Het archief van Smitskamp is groot: 46 verhuisdozen met correspondentie tussen 1970 en 2004, 18 dozen met geannoteerde verkoopcatalogi van ca. 1930 tot 2005, 12 dozen met speciale dossiers en foto's en 90 laden met fiches van verkochte boeken. Het ontsluiten van een dergelijk groot archief is geen zaak van korte adem en om redenen van privacy-bescherming blijven sommige delen vooralsnog gesloten. Eenmaal ontsloten en beschikbaar zal het archief echter een uniek inzicht verschaffen in het oosterse boekbedrijf in Leiden in de twintigste eeuw.

Het antiquariaat van Brill, 1990.
Aquarel van George Boellaard.

Prof. dr. Beukers Scaliger hoogleraar

Per 1 november 2007 is Prof. dr. Harm Beukers benoemd tot Scaliger hoogleraar Bijzondere collecties. De Scaliger leerstoel is een wissel-leerstoel; Beukers zal deze drie jaar bekleden. Beukers volgt hiermee Prof. dr. W.P. Gerritsen als Scaliger hoogleraar op.

Colofon

Omslag is een uitgave van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut.

De redactie bestaat uit Berry Dongelmans, Kasper van Ommen, Jef Schaeps, Arnoud Vrolijk en Geert Warnar.

Redactieadres Omslag (secretariaat),
Postbus 9501, 2300 RA Leiden

Vormgeving TopicA, Antoinette Hanekuyk, Leiden
Druk Karstens, Leiden

ISSN 1572-0160

URL <http://ub.leidenuniv.nl/gids/vrienden/omslag/>

e-mail omslag@library.leidenuniv.nl

Van de oplettende lezer

Een bescheiden auteur: Frans Vervoort O.F.M.

Wybren Scheepsma

Toen de aartsbisschop van Trier in 1551 iemand zocht die in zijn bisdom het katholieke geloof zou kunnen bevorderen, wees men hem op de *godminnende broeder* Frans Vervoort (ca. 1495-1555). Vervoort moet een bescheiden man zijn geweest, die het liefst in de stilte van zijn minderbroederklooster te Mechelen verkeerde, om daar te schrijven en te mediteren. Maar hij beschikte over een talent dat in deze eeuw van Reformatie en Contra-Reformatie maar al te nodig was. Dankzij talrijke uren van studie en lezing had hij een bijzonder goed overzicht van de volkstalige geestelijke literatuur van de voorbije eeuwen. En de prelaten zagen in een herbronning op de middeleeuwse vroomheid een probaat middel om de katholieke religie een nieuwe impuls te geven.

Het probleem was echter dat Frans Vervoort, geheel in de geest van zijn voorganger en naamgenoot Franciscus, onder geen beding op de voorgrond wilde treden. Daarom werd er rondom hem een genootschap van geestelijken gevormd dat zijn talent zou uitbaten. Broeder Frans schreef tientallen werken. Eigenlijk is 'geschreven' een te groot woord: hij selecteerde teksten uit de katholieke traditie, die hij licht bewerkte en van verbindende teksten voorzag. Leden van de kring rondom hem, zoals de Mechelse priester Jan Verbrugghen, traden als uitgever van Vervoorts geschriften op. Meestal liet men wel uitkomen dat Vervoort de werkelijke auteur was – niet door zijn naam op de titelpagina te vermelden, maar door ergens in het boek zijn adagium 'O Heere, wanneer' op te nemen.

Afgelopen zomer legde de Universiteitsbibliotheek Leiden de hand op een exemplaar van *Dye woestijne des Heere*, waarin aan de hand van een tocht door de woestijn meditatie over het lijden van Christus worden geboden. Het gaat om een werk van Vervoort dat werd uitgegeven op naam van Petrus Godefridi, generaal minister van het Kapittel van Zepperen. Dit is de tweede druk uit 1554, verschenen bij Jan van Ghelen uit Antwerpen. Anders dan in alle andere drukken is de tocht door de woestijn hier niet over veertig, maar over dertig dagen verdeeld. Elk van deze dagen wordt voorafgegaan door een paginagrote houtsnede, waarvan sommige deels met waterverf zijn ingekleurd. Enkele van die houtsneden grijpen terug op

Een met waterverf ingekleurde houtsnede voorstellende de kruisiging naar Dürer (Kurth, *Complete woodcuts* Albr. D., nr. 246) bij de 'Eerste dagreis' in de *Dye woestijne des Heere* [UBL 20651 B 2].

Albrecht Dürer, andere zijn van de hand van Anton Woensam en Peter van der Borcht. In deze tweede druk heeft het beeldelement dus meer nadruk gekregen, ongetwijfeld om de aantrekkelijkheid en de werkingskracht van de lijdensmeditatie te verhogen.

De nieuwe aanschaf [signatuur 20651 B 27] past goed in het bestand van de Leidse UB. De bibliotheek beschikt nu over de eerste drie drukken (1551, 1554, 1557) van de *Woestijne*. Kort geleden werd bovendien een klein handschriftje aangeschaft van het *Begynken van Mechelen* (UB, BPL 3516), een transcriptie van een gedrukte regel voor de begijnen van Mechelen uit 1556, geschreven door Frans Vervoort. Verder beschikt de UB over een omvangrijk handschrift (BPL 48e) waarin een reeks aan pater Anthonis van der Voerde toegeschreven Hoogliedpreken is opgenomen. Ook hier blijkt Vervoort de werkelijke auteur en is er reden genoeg om aan te nemen dat hij de inhoud van het hele handschrift heeft samengesteld. De collectie-Leiden biedt zo steeds betere mogelijkheden om de werkwijze van deze stille schrijver in beeld te brengen.

Dr. Wybren Scheepsma is verbonden aan vakgroep Nederlands van de Universiteit Leiden als post-doc-onderzoeker in het VIDI-project 'Men of letters' van dr. Geert Warnar. Hij promoveerde in 1997 op de dissertatie *Deemoed en Devotie. De koorvrouwen van Windesheim en hun geschriften* (in Engelse vertaling in 2004 gepubliceerd als *Medieval Religious Women in the Low Countries. The 'Modern Devotion', the Canonesses of Windesheim, and their Writings*).